

अहिल्याबाई होळकर यांचे लोक कल्याणकारी कार्य

डॉ. राजु रावसाहेब तगरे

(एम.ए., पीएच.डी., एल.एल. बी)

DOI - 10.5281/zenodo.19048818

सारांश :

अहिल्याबाई होळकर हे 18व्या शतकातील महाराष्ट्रातील एक महान शासक आणि सामाजिक कार्यकर्त्या होत्या. त्यांनी केवळ राज्याचे प्रशासकीय कार्यच नव्हे तर लोककल्याणासाठीही अनेक उपक्रम राबविले. त्यांच्या राज्यकारभारात न्यायप्रियता, सुशासन, आणि विकास हे मुख्य मुद्दे होते. त्यांनी माळवा प्रदेशात न्यायसंस्था सुधारली, गावगावी पाणी, शाळा, आणि धार्मिक स्थळांचे विकासकामे केली.

अहिल्याबाई होळकर यांनी धार्मिक, सामाजिक आणि सांस्कृतिक क्षेत्रात विशेष योगदान दिले. त्यांनी अनेक मंदिरांचे नूतनीकरण केले, तसेच अष्टकूट शाळा, अस्पताल आणि धर्मशाळा स्थापन करून जनतेच्या जीवनमानात सुधारणा केली. महिलांच्या शिक्षणावर आणि सक्षमीकरणावर त्यांचा विशेष भर होता. त्यांनी गरिबांना अन्नधान्य पुरवठा, पाणीपुरवठा सुविधा, रस्ते आणि पूल बांधून जीवन सुलभ केले.

त्यांचा लोककल्याणाचा दृष्टिकोन व्यापक होता. त्यांनी गरीब, असहाय, महिला आणि विधवांना सामाजिक संरक्षण दिले. तसेच, प्रशासनात भ्रष्टाचार कमी करण्यासाठी कठोर नियम लागू केले. अहिल्याबाईंचे कार्य केवळ तत्कालीन काळापुरते मर्यादित न राहता आजही प्रेरणादायी आहे. त्यांच्या कार्यामुळे माळवा प्रदेशात सामाजिक स्थैर्य आणि आर्थिक विकास दिसून येतो.

सारांशतः, अहिल्याबाई होळकर हे एक आदर्श शासक होते, ज्यांनी राज्यसत्ता लोकसेवेच्या माध्यमातून न्याय, समृद्धी आणि सांस्कृतिक प्रगतीसाठी वापरली. त्यांच्या लोककल्याणकारी कार्यामुळे त्यांनी समाजात स्थिरता, प्रगती, आणि मानवी मूल्यांचा प्रसार केला. त्यांच्या कार्याचा वारसा आजही प्रेरणादायी आहे आणि समाजसेवेत आदर्श मानला जातो.

संबंधित शब्द : धर्मशाळा, पाटबंधारे, अश्रम, मंदिरे, मार्गप्रशस्तता.

प्रस्तावना :

अहिल्याबाई होळकर (१७२५-१७९५) हे मराठा साम्राज्यातील एक अत्यंत प्रभावी, दूरदर्शी आणि न्यायप्रिय राणी म्हणून ओळखल्या जातात. त्यांचा राज्यकारभार फक्त राजकीय दृष्टिकोनातून नव्हे, तर समाजकल्याण आणि जनतेच्या हितासाठी

विशेष महत्त्वाचा होता. अहिल्याबाई यांनी आपले जीवन राज्यसत्तेच्या सेवेत आणि जनतेच्या कल्याणासाठी समर्पित केले. त्यांनी त्यांच्या काळातील प्रत्येक प्रशासनिक निर्णयात लोकसुविधा आणि न्यायाचा विचार केला.

त्यांचे लोककल्याणकारी कार्य विशेषतः धार्मिक, सामाजिक, शैक्षणिक आणि आर्थिक क्षेत्रांमध्ये दिसून येते. त्यांनी महाराष्ट्रासह भारताच्या विविध भागांमध्ये मंदिर, पेठा, वसतिगृह, धर्मशाळा, सरोवर आणि रस्त्यांचे निर्माण केले. यामुळे नुसते धार्मिक स्थळांचीच उभारणी नव्हती, तर ती सामान्य जनतेच्या जीवनसुविधेसाठीही उपयोगी ठरली. अहिल्याबाईंच्या काळात शिक्षणाला विशेष महत्त्व दिले गेले; त्यांनी शाळा, महाविद्यालये आणि धार्मिक शिक्षण संस्थांचे प्रोत्साहन केले.

शासनव्यवस्थेत त्यांनी कडक परंतु न्यायप्रिय धोरणे राबविली, ज्यामुळे प्रशासन अधिक पारदर्शक आणि लोकाभिमुख बनले. अहिल्याबाईंचे आर्थिक धोरणही जनतेच्या कल्याणाशी निगडित होते; त्यांनी करप्रणाली सुधारली, सार्वजनिक निधीचे व्यवस्थित नियोजन केले आणि गरजू व्यक्तींना मदत केली. समाजातील दुर्बल गटांना संरक्षण देणे, महिलांना सन्मान आणि सुरक्षितता मिळणे, आणि धार्मिक अस्मितेची जपणूक करणे हे त्यांच्या कार्याचे महत्त्वपूर्ण पैलू होते.

एकूणच, अहिल्याबाई होळकरांचे जीवन आणि कार्य हे लोककल्याणाच्या आदर्शाचे प्रतीक आहे. त्यांनी दाखविले की राजसत्ता ही फक्त शक्तीचा वापर करण्यासाठी नसून जनतेच्या हितासाठी आणि समाजाच्या उन्नतीसाठी असावी. त्यांच्या कार्यामुळे त्यांचे नाव आजही प्रेरणादायी आणि आदर्श म्हणून स्मरणात आहे.

अभ्यासाची उद्दिष्टे :

अहिल्याबाई होळकर हे छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या परंपरेतील एक कुशल आणि दूरदृष्टी असलेली शासिका होती. त्यांच्या शासनकाळात त्यांनी समाजाच्या प्रत्येक स्तराचा विचार करून लोककल्याणासाठी अनेक कार्ये केली. अभ्यासाच्या उद्दिष्टे ठरवताना, त्यांच्या कार्याची व्यापक व्याप्ती समजून घेणे महत्त्वाचे आहे.

अभ्यासाची उद्दिष्टे:

1. **सामाजिक कल्याणाचा अभ्यास:** अहिल्याबाई होळकर यांनी समाजातील दुर्बल घटकांसाठी केलेले कार्य आणि सामाजिक न्यायासाठी घेतलेली पावले समजून घेणे.
2. **सांस्कृतिक व धार्मिक योगदान:** त्यांनी मंदिरांची बांधणी, धार्मिक स्थळांची देखभाल, व धार्मिक कार्यांचा प्रसार कसा केला, याचा अभ्यास करणे.
3. **अर्थकारण व प्रशासन:** त्यांनी राज्यातील आर्थिक व्यवस्थापन, करप्रणाली सुधारणा, व्यापारी आणि शेतकऱ्यांसाठी घेतलेले निर्णय यांचा अभ्यास करणे.
4. **शिक्षण आणि आरोग्य क्षेत्र:** त्यांनी शाळा, आश्रमशाळा, रुग्णालये आणि सार्वजनिक सुविधा उभारून जनतेच्या कल्याणासाठी केलेले प्रयत्न समजून घेणे.
5. **नैतिक नेतृत्व व प्रेरणा:** त्यांच्या नेतृत्वशैलीतून उद्योजकता, नीतिमत्ता आणि

कर्तव्यनिष्ठा यांचा अभ्यास करणे, ज्यातून आजच्या काळातील

लोकसुविधा योजना आणि महिला सक्षमीकरणासाठी शिकण्यासारखे धडे मिळतात.

अशा प्रकारे अहिल्याबाई होळकर यांच्या लोककल्याणकारी कार्याचा अभ्यास सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक आणि नैतिक दृष्टीने समग्रपणे करता येतो, ज्यातून विद्यार्थ्यांना आदर्श नेतृत्व आणि समाजोपयोगी कार्याची समज प्राप्त होते.

अभ्यासाची संकल्पना :

अहिल्याबाई होळकर हे मराठा साम्राज्याच्या इतिहासातील एक महान आणि दूरदर्शी राज्यकर्त्या होत्या. त्यांच्या राज्यकाळात त्यांनी केवळ सैन्य व प्रशासकीय कार्यातच नव्हे, तर समाजकल्याणातही अत्यंत महत्त्वपूर्ण योगदान दिले. अहिल्याबाईंचे लोक कल्याणकारी कार्य हे त्यांच्या न्यायप्रियता, धर्मपरायणता आणि दातृत्वभावनेवर आधारित होते. त्यांनी गरीब, निर्धन आणि दुर्बल लोकांसाठी शाळा, आश्रमशाळा, रुग्णालये आणि जलसिंचनाची सोय केली.

त्यांच्या शासनकाळात अनेक मंदिरे, घाट, धरणे आणि पाटबंधारे बांधून त्यांनी समाजातील धार्मिक, सामाजिक आणि आर्थिक स्थैर्य सुनिश्चित केले. अहिल्याबाईंनी स्त्रीशिक्षणावर विशेष भर दिला आणि स्त्रियांना समाजात सशक्त करण्यासाठी अनेक उपक्रम राबवले. तसेच त्यांनी प्रशासनात

भ्रष्टाचार रोखण्यासाठी कठोर उपाय केले आणि सर्व स्तरातील लोकांपर्यंत न्याय पोहोचवला.

त्यांच्या लोक कल्याणकारी कार्यामुळे समाजातील गरीब, वंचित आणि शिक्षणापासून वंचित लोकांना संधी मिळाली. अहिल्याबाईंच्या कार्यामुळे समाजात सामाजिक समता, शैक्षणिक प्रगती आणि धार्मिक सहिष्णुता वाढली. त्यांच्या कार्याची शिकवण आजही लोकसेवा, समाजकल्याण आणि नैतिक नेतृत्व यासाठी प्रेरणादायी आहे.

साहित्याचा आढावा :

अहिल्याबाई होळकर हे भारतातील इतिहासातील एक महत्त्वपूर्ण व्यक्तिमत्व मानले जाते. त्या छत्रपती होळकर घराण्यातील राणी होत्या आणि १७५८ ते १७९५ या काळात मालवा प्रदेशावर राज्य करत होत्या. अहिल्याबाई यांचा शासनकाळ केवळ राजकीय दृष्टिकोनातून नव्हे तर सामाजिक, सांस्कृतिक आणि धार्मिक दृष्टिकोनातूनही अत्यंत महत्त्वपूर्ण ठरला. त्यांच्या कार्याचा विशेष भाग म्हणजे लोक कल्याणकारी उपक्रम आणि समाजाभिमुख साहित्यिक योगदान.

अहिल्याबाई होळकरांच्या लोक कल्याणकारी कार्यात सर्वप्रथम सामाजिक उन्नतीला प्रोत्साहन देणे, गरिबांची मदत करणे, आणि महिलांच्या शिक्षणाला प्रोत्साहन देणे यांचा समावेश होता. त्यांनी आपल्या राज्यात रस्ते, तलाव, बावळ्या, मंदिरे आणि शिक्षणसंस्था उभारल्या. खास करून त्यांनी तीर्थक्षेत्रांचे संवर्धन केले आणि

धार्मिक स्थळांचे व्यवस्थापन सुधारले. या कामामुळे जनतेला सुरक्षितता, सुविधा आणि सामाजिक स्थिरता लाभली. त्यांनी माणसांच्या दैनंदिन जीवनात मदत करणाऱ्या विविध उपक्रम राबविले, ज्यामुळे सर्वसामान्य नागरिकांचा जीवनमान उंचावला.

साहित्यिक दृष्टिकोनातून पाहता, अहिल्याबाई होळकरांनी संस्कृती, धर्म आणि नैतिकतेवर आधारित लेखनाला प्रोत्साहन दिले. त्यांनी धर्मग्रंथांचे संकलन आणि मुद्रण केले, तसेच शिक्षण व ज्ञान प्रसारासाठी ग्रंथालयांची उभारणी केली. त्यांच्या काळात लोकसाहित्य, ऐतिहासिक ग्रंथ, धार्मिक कथा व तत्त्वज्ञानावर आधारित लेखनाला बळ मिळाले. या साहित्याचा उद्देश समाजातील नैतिकतेची जाणीव निर्माण करणे, धार्मिक सहिष्णुता वाढवणे आणि शिक्षण प्रसारित करणे हा होता. अहिल्याबाईंच्या कार्यामुळे शिक्षणप्रवृत्ती वृद्धिंगत झाली, आणि विद्यार्थ्यांना ज्ञान प्राप्त करण्याच्या सुविधाही उपलब्ध झाल्या.

अहिल्याबाईंच्या शासनकाळातील लोककल्याणकारी साहित्याचा आणखी एक महत्त्वाचा भाग म्हणजे प्रशासनिक आणि कायदेशीर दस्तऐवजांचे संकलन. त्यांनी नियम, आदेश आणि सामाजिक उपक्रम यांचे लेखन केले, ज्यामुळे राज्यातील प्रशासन अधिक सुव्यवस्थित झाले. या दस्तऐवजांमुळे इतिहासकारांना त्या काळातील सामाजिक, आर्थिक आणि सांस्कृतिक परिस्थितीचे ज्ञान मिळते.

सामाजिक समतोल साधणे, गरिबांचा सांभाळ करणे आणि धार्मिक-सांस्कृतिक कार्यात योगदान देणे ह्या सर्व क्षेत्रांत अहिल्याबाईंचा ठसा आजही महत्त्वाचा आहे. त्यांच्या कार्यामुळे जनतेमध्ये शिक्षण, सामाजिक जबाबदारी आणि धार्मिक समर्पण यांचा समतोल साधला गेला. लोककल्याणकारी साहित्य आणि कार्य यांच्या माध्यमातून अहिल्याबाई होळकरांनी हे दाखवून दिले की नेतृत्व फक्त राजकीय अधिकार नव्हे, तर समाजातील लोकांसाठी सेवाभावी दृष्टिकोन असणे आवश्यक आहे.

एकूणच, अहिल्याबाई होळकरांचा लोक कल्याणकारी कार्य व साहित्य हा केवळ त्या काळातील समाज सुधारणा नव्हे तर आजही आदर्श म्हणून पाळला जातो. त्यांच्या कार्यामुळे सामाजिक जागरूकता, धार्मिक सहिष्णुता आणि शिक्षणविकास यांचा ठसा कायम राहिला आहे. त्यामुळे अहिल्याबाईंचे योगदान हे भारतीय इतिहासात आणि साहित्यिक परंपरेत महत्त्वपूर्ण स्थान मिळवते.

संशोधन पद्धती :

अहिल्याबाई होळकर यांचे लोक कल्याणकारी कार्य हे 18व्या शतकातील मराठा साम्राज्यातील एक उल्लेखनीय योगदान आहे. त्यांनी राज्य प्रशासनात प्रजा कल्याणाला महत्त्व दिले आणि रस्ते, देवळे, धरणे, कुए, आणि बाजारपेठांची उभारणी केली. अहिल्याबाईंच्या कार्याचा अभ्यास करण्यासाठी संशोधन पद्धतीत

ऐतिहासिक दस्तऐवजांचा (प्रशासनिक नोंदी, ग्रंथ, आणि पत्रव्यवहार) अभ्यास, पुरावे संकलन, आणि त्या काळातील सामाजिक-सांस्कृतिक संदर्भांचा विश्लेषण यांचा समावेश केला जातो. प्राथमिक आणि द्वितीयक स्रोतांचा तुलनात्मक अभ्यास करून, त्यांच्या लोककल्याणकारी धोरणांचे परिणाम आणि दीर्घकालीन प्रभाव यांचा आढावा घेता येतो.

संशोधन निष्कर्ष :

अहिल्याबाई होळकर (१७४५-१७९५) ही मराठा साम्राज्यातील एक कुशल शासिका आणि समाजसुधारक होती. तिच्या राज्यकारभारात लोककल्याणाला नेहमीच प्राधान्य दिले गेले. अहिल्याबाईंच्या कार्याची वैशिष्ट्ये म्हणजे मंदिरनिर्माण, रस्ते, धरणे, बाव्हाने, आणि सार्वजनिक पिण्याच्या पाण्याची सोय करणे. त्यांनी धार, इंदौर, महेश्वर, उज्जैन अशा विविध स्थळांवर धार्मिक व सामाजिक संरचना उभारल्या, ज्यामुळे समाजातील सर्व वर्गांना लाभ झाला.

त्यांनी मुलांच्या शिक्षणाला महत्त्व दिले व अनेक शाळा व शिक्षणसंस्था स्थापन केल्या. तसेच महिलांच्या सशक्तीकरणासाठी उपक्रम राबवले; त्यांच्या राज्यात महिलांचे सुरक्षित जीवन आणि स्वावलंबी होण्याचे प्रयत्न करण्यात आले. अहिल्याबाईंच्या प्रशासनात भ्रष्टाचाराचे प्रमाण कमी ठेवण्यावर भर होता आणि त्यांनी न्याय, कर व प्रशासनात पारदर्शकता आणली.

सामाजिक कल्याणाच्या बाबतीत अहिल्याबाईंचा दृष्टिकोन आधुनिक काळासाठीही

आदर्श ठरतो. सार्वजनिक सुविधांचा विकास, गरीबांचे भरण-पोषण, धार्मिक आणि सामाजिक सहिष्णुता या गोष्टींवर त्यांनी विशेष लक्ष केंद्रित केले. त्यांच्या कार्यातून हे स्पष्ट होते की अहिल्याबाई फक्त शासिका नव्हेत, तर लोककल्याणकारी समाजसुधारक होत्या, ज्यांच्या धोरणांमुळे समाजात शांती, सुव्यवस्था आणि समृद्धी वाढली.

अशा प्रकारे अहिल्याबाईंच्या कार्याचा अभ्यास सामाजिक, सांस्कृतिक आणि प्रशासनिक दृष्ट्या मोलाचा ठरतो.

शिफारसी :

अहिल्याबाई होळकर हे छत्रपती शाहू यांचे अनुयायी आणि मराठा साम्राज्याच्या इतिहासातील एक महान राज्यकर्त्या म्हणून ओळखल्या जातात. त्यांनी १७७४ ते १७९५ या काळात मालवा प्रदेशावर राज्य केले. अहिल्याबाईंचे लोक कल्याणकारी कार्य आजही प्रेरणादायी आहे. त्यांनी धार्मिक, सामाजिक आणि शैक्षणिक क्षेत्रात अनेक उपक्रम राबविले. अहिल्याबाईंनी असंख्य मंदिरे, बावड्या, घाट आणि धर्मशाळा बांधल्या. त्यांनी अन्नदान व निर्बधीत समाजासाठी विविध योजना राबवल्या, ज्यामुळे गरीब व दुर्बल वर्गाला मदत मिळाली. त्यांचे प्रशासन सदैव न्यायाधारित आणि लोकहितकारी होते. त्यांनी कायद्याचे पालन सुनिश्चित केले आणि कर व्यवस्थेत सुधारणा केली. अहिल्याबाईंनी शिक्षणास प्रोत्साहन दिले, विशेषतः मुलींच्या शिक्षणासाठी. त्यांनी रस्ते, पायवाट,

वसाहती आणि सार्वजनिक सुविधा निर्माण करून नागरिकांचे जीवन सोपे केले.

1. अहिल्याबाईंच्या लोककल्याणकारी तत्वांचा अभ्यास करून आधुनिक प्रशासनात सामाजिक न्यायाचे मार्ग अवलंबावेत.
2. शैक्षणिक व आरोग्य सुविधा वृद्धिंगत करणे आणि गरीब व महिलांसाठी विशेष योजना राबवाव्यात.
3. धार्मिक व सांस्कृतिक वारसा जपताना लोकसुविधा आणि समाजकल्याणाची जोपासना करावी.
4. सार्वजनिक सुविधा, रस्ते, पाणीपुरवठा व स्वच्छतेवर विशेष लक्ष द्यावे.
5. लोकहितकारक धोरणे राबवताना न्याय, समानता व पारदर्शकतेवर भर द्यावा.

निष्कर्ष :

अहिल्याबाई होळकर यांचा शासनकाळ हा केवळ युद्ध कौशल्यासाठी नव्हे, तर लोकसहाय्य आणि कल्याणकारी कार्यासाठीही आदर्श ठरतो. त्यांनी आपल्या राज्यातील प्रशासन सुव्यवस्थित केले, न्यायव्यवस्था सक्षम केली आणि कर प्रणाली लोकसुलभ केली. त्यांच्या काळात, शिक्षण आणि आरोग्याच्या क्षेत्रात विशेष भर देण्यात आला. अहिल्याबाईंनी शाळा, आश्रमशाळा आणि धर्मशाळा उभारल्या, ज्यामुळे गरीब आणि समाजाच्या दुर्बल घटकांना शिक्षणाची आणि निवाऱ्याची सुविधा मिळाली.

त्यांनी धार्मिक सहिष्णुता आणि सामाजिक समरसतेवर भर दिला. मंदिर, घाट, सरोवर आणि सार्वजनिक सेवांच्या प्रकल्पांना त्यांनी प्रोत्साहन दिले, ज्यामुळे समाजात एकता आणि सामंजस्य वाढले. तसेच, महिलांच्या सक्षमीकरणासाठी त्यांनी महत्त्वपूर्ण पावले उचलली; महिलांना प्रशासकीय कामांमध्ये सहभाग देऊन समाजात स्त्रियांच्या स्थानाला मजबुती दिली. अहिल्याबाईंच्या कार्यामुळे त्यांच्या राज्यात शांती, समृद्धी आणि सामाजिक न्याय दृढ झाला.

निष्कर्षतः, अहिल्याबाई होळकर हे एक असे नेतृत्व उदाहरण आहे, ज्यांनी राज्य चालवताना लोककल्याणाला सर्वोच्च स्थान दिले. त्यांच्या कार्यामुळे समाजातील सर्व स्तरातील लोकांना प्रगतीची संधी मिळाली आणि त्यांच्या नावाने आजही प्रेरणा स्रोत आहे. त्यांच्या लोकसेवेच्या दृष्टिकोनामुळे अहिल्याबाईंचा वारसा आजही आदर्श मानला जातो.

संदर्भ :

1. ThePoemStory. (2023, November). *Ahilyabai Holkar – The Philosopher Queen: Public Welfare and Infrastructure*. Retrieved from <https://thepoemstory.com/ahilyabai-holkar/>
– अहिल्याबाई यांनी गावांना पाणीपुरवठा, वेले, धार्मशाळा, घाटे आणि मार्गांचे बांधकाम केले.

2. Kihikila.in. (2024). *Ahilyabai Holkar: The Inspiring Queen and Reformer*. Retrieved from <https://kihikila.in/famous-peoples/ahilyabai-holkar-the-inspiring/> – ती न्याय, सामाजिक समावेश, महिलांचे सक्षमीकरण आणि आर्थिक व सामाजिक विकासावर भर देते.
3. lokmataahilyabai.com. (2026). *Her Story In English – Lok Mata Ahilyabai*. Retrieved from <https://lokmataahilyabai.com/about-2/> – अहिल्याबाई यांनी महिला सशक्तिकरण, स्त्रियांचे हक्क आणि धार्मिक गोष्टींचे पुनर्निर्माण केले.
4. BharatArticles.com. (2025). *Maharani Ahilyabai Holkar: The Philosopher-Queen of Malwa*. Retrieved from <https://bharatarticles.com/maharani-ahilyabai-holkar-the-philosopher-queen-of-malwa/> – सार्वजनिक कल्याणासाठी रस्ते, घाटे, धर्मशाळा आणि जलसाठे बांधण्यास पुढे आली.
5. Postbox India. (2020). *Punyashlok Ahilyabai Holkar – Inspiring Leadership and Reforms*. Retrieved from <https://www.postboxindia.com/punya-shlok-ahilyabai-holkar-inspiring-leadership-and-reforms-in-indian-history/> – तिने कर व्यवस्था सुधारणे, उद्योगांना प्रोत्साहन देणे, तसेच गरिब, विकलांगांनाही मदत केली.
6. Hinduscriptures.in. (n.d.). *Maharani Ahilyabai Holkar (1725–1795)*. Retrieved from <https://vedic-society/women-of-bharat/historic/maharani-ahilyabai-holkar-1725-1795> – तिने महिलांना त्यांच्या पत्नीकत्व मालमत्ता राखण्याची परवानगी दिली आणि विद्वान, कलाकारांना पाठबळ दिले.
7. InsightsonIndia.com. (2025). *Ahilyabai Holkar: The Philosopher Queen of Malwa*. Retrieved from <https://www.insightsonindia.com/2025/06/02/lokmata-devi-ahilyabai-holkar/> – कृषी, कुटीर उद्योग, शिक्षण, नागरी सुविधा आणि सामाजिक कल्याणाचे धोरण विकसित केले.
8. Madhya Pradesh Tourism. (n.d.). *Why Ahilyabai Holkar was a GREAT WOMAN*. Retrieved from

<https://www.mptourism.com/why-ahilyabai-holkar-was-a-great-women.html>

– ती दर्यादिलीने गरीब, यात्रेकरू आणि गरजू लोकांसाठी घाटे, रेस्ट-हाऊसेस आणि मोफत annakshetras सुरु केली.

9. IQRA IAS – Current Affairs Magazine. (2024). *Ahilyabai Holkar*

– *Social and Governance Contributions*. Retrieved from

[https://www.iqraias.com/wp-content/uploads/2024/07/June-](https://www.iqraias.com/wp-content/uploads/2024/07/June-Current-Affairs-Magazine-2024.pdf)

[Current-Affairs-Magazine-2024.pdf](https://www.iqraias.com/wp-content/uploads/2024/07/June-Current-Affairs-Magazine-2024.pdf)

– न्यायालयीन सुधारणांपासून प्रतिष्ठानातील दुर्बल समुदायासाठी कल्याणकारी धोरणे यांचा समावेश.